

**МЕТАФІЗИЧНИЙ ДИСКУРС ЇЖИ В РОМАНАХ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ
«ФЕЛІКС АВСТРІЯ» ТА ДЖОАН ГАРРІС «ШОКОЛАД»****THE METAPHYSICAL DISCOURSE OF FOOD IN THE NOVELS
OF SOFIA ANDRUKHOVYCH “FELIX AUSTRIA”
AND JOANNE HARRIS “CHOCOLATE”**

Лях Т.О.,

orcid.org/0000-0002-7913-3468

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Ужгородського національного університету

У статті досліджується метафізичний дискурс їжі в романах Софії Андрухович «Фелікс Австрія» та Джоан Гарріс «Шоколад». Метафізичний дискурс у художньому творі оприявнюється через художнє мислення автора, його інтуїтивний досвід, а також через художню антропологію, що включає тілесний і духовний аспекти буття людини. С. Андрухович та Дж. Гарріс відображають художній світ романів крізь призму світовідчуження персонажів, для котрих їжа, кулінарія є важливим онтологічним модусом. Обидва твори написані в першоособовій нарації, з використанням щоденникової форми, завдяки чому письменницям вдається актуалізувати спогади, надати романам сповідальної інтонації. Відзначено, що їжа в романах виконує світоглядну функцію, є способом самовираження персонажів, виявом підсвідомого, і таким чином репрезентує культурно-філософську парадигму твору. Суб'єктивація, особливе сприйняття персонажами їжі й кулінарії оприявнює в романах метафізичний вимір: в української авторки – через ілюзійне сприйняття героїнею дійсності, у британської – через магію, елементом якої стає кулінарія.

Концепт їжі в романах С. Андрухович «Фелікс Австрія» та Дж. Гарріс «Шоколад» містить символічні сенси, які продукуються через світосприймання персонажів, і оприявнюють філософсько-метафізичний дискурс творів. У романах їжа корелює з важливими метафізичними категоріями буття людини, такими як: свобода, життя, смерть, щастя, любов. Концепт їжі також актуалізує культурно-релігійні моделі, якими керуються головні героїні: світорозуміння Стефи ґрунтується на християнській доктрині, Віанни – на поганській. Кулінарія для обох героїнь є засобом самовираження, допомагає подолати внутрішній страх і знайти своє місце у світі.

Компаративний та концептний аналіз художніх творів дає можливість глибше зрозуміти та інтерпретувати творчість письменника, його філософування, спосіб творення художньої картини світу, тому пропонуване дослідження є перспективним.

Ключові слова: проза, роман, жанр, образ, квір-культура, мотив, їжа, метафізичний дискурс, реальність, ідентичність, наратив, щоденник.

The article examines the metaphysical discourse of food in the novels “Felix Austria” by Sofia Andrukhovych and “Chocolate” by Joanne Harris. The metaphysical discourse in the work of art is manifested through the artistic thinking of the author, his intuitive experience, and through artistic anthropology, which includes the physical and spiritual aspects of human existence. Both writers, S. Andrukhovych and J. Harris create the artistic world of their novels through the prism of the character's worldviews. So, cooking is an essential ontological modus. The first person narrates the story in both novels. The diary form actualises the characters' memories and confessional intonation. It is noted that food in the novel performs a worldview function, is a way of self-expression of the author and the characters, a manifestation of the subconscious, and thus represents the cultural and philosophical paradigm of the novel. Subjectivisation, the characters' unique perception of food and cooking, reveals a metaphysical discourse in the novels: in the novel of the Ukrainian author – through the illusory perception of reality by the heroine; in the novel of the British – through magic, the element of which is cooking.

The concept of food in the novels of S. Andrukhovych “Felix Austria” and J. Harris “Chocolate” contains symbolic meanings, which are produced through the world perception of the characters and reveal the philosophical and metaphysical discourse of the works. In novels, food correlates with important metaphysical categories of human existence, such as freedom, life, death, happiness, and love. The food concept also actualises the cultural and religious models guided by the main characters: Stefa's worldview is based on Christian doctrine and Vianna's pagan doctrine. For both heroines, cooking is a means of self-expression and helps them overcome inner fear and find their place in the world.

Comparative and conceptual analysis of the novels provides an opportunity to understand better and interpret the work of the writer, his philosophising, and the way of creating an artistic picture of the world. Therefore the article is perspective.

Key words: prose, novel, genre, image, queer culture, motif, food, metaphysical discourse, reality, identity, narrative, diary.

Постановка проблеми. Гастрономічний дискурс в гуманітаристиці зазвичай розглядається в антропологічному, лінгвістичному, соціальному аспектах, адже її приготування – «це та межа, що пролягає між природою та культурою» [17, с. 35–36]. У художньому творі густативи

зазвичай є маркерами певних цінностей, соціального статусу, релігійних традицій, національної ідентичності тощо. Їжа є важливим компонентом художньої картини світу, позаяк у творі вона часто виконує світоглядну функцію, є способом самовираження автора і/або його персонажів, виявом

структур підсвідомого, а також – культурно-філософської парадигми твору. Тому видається актуальним компаративне дослідження гастрономії в романах тих авторів, котрі репрезентують у своїх творах різні культурні коди, як-от романи Софії Андрухович «Фелікс Австрія» (2014) та Джоан Гарріс «Шоколад» (1999).

Роман «Фелікс Австрія» Софії Андрухович здобув чимало літературних відзнак: спеціальну відзнаку від Львівського форуму видавців, Книги року Бі-Бі-Сі, ЛітАкцент року, премію фонду Лесі та Петра Ковалевих (США). Роман згодом видало австрійське видавництво «Residenz Verlag» під назвою «Паперовий хлопчик» («Der Papierjunge»), також вийшов у Польщі. Перекладений чеською, угорською, хорватською і французькою мовами. Роман Джоан Гарріс «Шоколад» отримав не менш почесні відзнаки: премію Creative Freedom (2000), нагороду Whittaker Gold та Platinum Awards (2001, 2012), був номінований на премію Whitbread та Award Scriptor Award (2001). Книга перекладена близько 40 мовами. Показово, що обидва твори були екранізовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема функціонування їжі в художній прозі як українських, так і зарубіжних авторів, останнім часом стає актуальною. Одна з перших в українському літературознавстві порушила питання їжі як онтологічного модусу та життєпису автора С. Павличко. У праці «Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського» дослідниця дійшла висновку, що їжа в цього письменника «домінує над характерами, над ситуаціями життя героїв, над самим текстом так само, як і над життям автора <...>. Культивує естетизм та елегантність, він концептуалізує своє власне ставлення до їжі в діаметрально протилежний спосіб. Письменник не говорить правди про себе» [16, с. 521]. Літературознавиці М. Васьків, О. Деркачова наголошують на екзистенційних аспектах їжі у творчості закарпатського письменника І. Чендея. М. Васьків підкреслює, що їжа передає «зображення єдності простоти й одночасно досконалості матеріального і духовного світу персонажів Чендєєвих творів» [3, с. 51]. О. Деркачова відзначає три виміри творчості письменника, у яких присутня їжа: етнографічний, побутовий та екзистенційний: «У першому вона відображає кулінарні звичаї та смаки верховинців, у другому маємо доволі описів приготування та споживання їжі. Екзистенційний витворює неповторний світ Чендєєвих героїв, таких справжніх у своїй любові та нелюбові, повазі та зневазі, хвилюванні та байдужості» [6, с. 84].

Однак найбільшу увагу українських літературознавців привертає гастрономічний дискурс сучасної української прози, зокрема й роману С. Андрухович «Фелікс Австрія». В. Дмитренко відзначає національний вектор гастрономічного дискурсу, який «містить знаки національної культури, гендерні, соціальні характеристики», «етичні й естетичні норми поведінки» [7, с. 78]. Крім цього, дослідник стверджує, що для сучасної жіночої прози «гастрономічний дискурс став жанротворчим, об'єднавши різні тексти в єдиний текст у всіх сучасних письменниць зазначеної проблематики» [7, с. 78].

Функції густативних описів у творах сучасної української літератури визначає С. Філоненко. На думку дослідниці, «кулінарна проза» «відбиває популяризацію гастрономічного дискурсу в сучасній масовій культурі, і спрямована на реабілітацію чуттєвого світу людини, яка мислиться як шлях до національного зцілення. Кулінарні есе узагальнюють життєвий досвід молодого покоління українців, актуалізацію цінностей свободи, поваги до індивідуальності, комфорту й насолоди від життя» [20, с. 142]. Отож дослідниця акцентує на духовному аспекті їжі в художньому творі.

Ю. Телець досліджує функціонально-сміслову поле концепту тілесного задоволення крізь призму гастики сучасної української прози. Предметом уваги літературознавця стали романи Софії Андрухович «Фелікс Австрія» та Ярослави Литвин «Рік розпусти Клауса Отто Баха». У цих романах наголошено на філософсько-антропологічному аспекті здатності персонажів до задоволення: «їжа, її приготування, подача та споживання є одним зі способів реалізації практики тілесного задоволення, в основу якого закладена не фізіологічна потреба індивіда втамувати голод та отримати необхідні речовини для повноцінного функціонування організму, а гедоністичні інтенції, пов'язані з питаннями саморепрезентації, раціонального ескапізму, каталізації емоційно-чуттєвої сфери» [18, с. 72]. Щодо роману С. Андрухович, дослідник зауважує, що «саме завдяки гастрономічному дискурсу авторка об'єднує героїв й актуалізує тезу про поліфункціональну природу їжі» [18, с. 72].

Грунтовною працею, в якій здійснено аналіз функціонування густативів у сучасній українській та зарубіжній прозі, є монографія С. Ковпик «Поетика густативів у компаративному аспекті (на матеріалі сучасної української та зарубіжної прози)» [10]. Дослідниця, крім аналізу художньо-естетичної функції гастрономічного дискурсу сучасної прози, підкреслює її онтологічний аспект:

«Категорія їжі у творах сучасної української та зарубіжної прози виступає своєрідним індикатором соціальних статусів, особистісних, родинних зв'язків; їжа, її смак, насолода від поїдання страв є поняттями, які входять до категорії онтологічної перцепції» [10, с. 158]. К. Толковець, досліджуючи проблему ідентичності в романі «Фелікс Австрія» С. Андрухович, визначає через гастрономічні дії головної героїні «проблему розмитої ідентичності», називає дівчину «монархісткою», підсилюючи своє твердження тим фактом, що день народження цісаря українка Стефа святкує, готуючи страви [19, с. 106]. Художні функції описів страв та процесів їх приготування в романі С. Андрухович досліджує Н. Мельник. Саме вони, на думку літературознавці, «є засобами відображення внутрішнього світу (стану) людини» [14, с. 57].

Отже, функціонування густативів у творі було предметом уваги багатьох дослідників. Однак метафізичний дискурс їжі в романах Софії Андрухович «Фелікс Австрія» та Джоан Гарріс «Шоколад» ще не вивчався. Компаративний аналіз романів у пропонованому дослідженні здійснено вперше, що визначає актуальність і новизну пропонованої праці.

Їжа поєднує в собі різні форми буття: матеріальний, профанний та духовний, сакральний аспекти, адже приготування їжі оприявнює божественну суть людини, що полягає у здатності до творення чи перетворення матерії. Майже кожне ритуальне дійство завжди супроводжувалося їжею, яка в ритуалі виступає певним провідником до трансцендентного, що загалом визначає її метафізичний аспект. Поєднання в їжі фізичного і сакрального дає підстави розглядати його як важливий елемент філософської парадигми художнього твору, зокрема й сучасного роману. Тому вважаємо для аналізу гастрономічних понять в художньому творі доречно вживати дефініцію концепту, яка відносно метафізичного дискурсу має як літературно-культурологічне значення («формулювання, розумний образ, загальна думка, поняття, інноваційна авторська ідея, мотив, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті» [13, с. 521]), так і філософське («поняття – ідея, що містить у собі певний підхід до дійсності» [21, с. 300]).

Постановка завдання. Мета статті – простежити у романах С. Андрухович «Фелікс Австрія» та Джоан Гарріс «Шоколад» концепт їжі у зв'язку з важливими метафізичними категоріями свободи, творчості, щастя, любові, життя, смерті. Вказані фундаментальні категорії людського буття спону-

кають досліджувати пропоновані тексти у філософській парадигмі авторського мислення.

У рамках пропонованої статті виникає питання метафізичного дискурсу сучасного роману, адже більшість науковців досить категорична у твердженні, що сучасна література у своїй світоглядній суті заперечує метафізику, яка була філософським підґрунтям модернізму. Постметафізична філософія, що відображала світовідчуження новітніх напрямів постмодернізму чи метамодернізму, знецінює сферу сакрального, «відмовляється від поділу на світ сутностей і світ видимостей (Жиль Дельоз), адже немає світу самого по собі, є лише осмислене буття. <...> Місце трансцендентного знання посідає інформація, на основі якої витворюється інтерпретативне поле, що репрезентує не одну, а різні логічні форми» [11, с. 51].

З іншого боку, панує думка, що новітні літературні напрями, як-от постмодернізм, метамодернізм, певним чином продовжують та переосмислюють набутки модернізму. Так, літературознавця І. Кропивко, досліджуючи українську і польську постмодерну прозу крізь призму трансгресії, веде мову про спільні та відмінні риси модернізму і постмодернізму й цілком доречно розглядає постмодернізм не як нігілізм, негачію набутих раніше знань, а як зміну погляду на них: «представники постмодернізму відмовляються від модерністського принципу структурації й централізації знання навколо вищої цінності <...>. Замість структури, що характеризує цілісність явища, приходять поняття трансгресії й фронтиру, пов'язані з ознаками змінності й тимчасовості» [11, с. 69]. У постмодерному мисленні, відзначає дослідниця, відбувається зміщення «акценту з трансцендентних цінностей на екзистенційні цінності пересічної особистості, що окреслюють її буття в ситуації тут-і-тепер» [11, с. 70].

Виклад основного матеріалу. Сучасні автори все ж апелюють до фундаментальних, метафізичних категорій людського буття, хоч і переосмислюють їх під інакшим кутом зору: іронічне сприйняття людини і світу, «реконструкція» (Ж. Дерріда) дійсності й тексту, пошук нових сенсів і їхня множинність. Метафізичний дискурс також оприявнюється в художньому мисленні автора, його інтуїтивному досвіді, а також через художню антропологію, що включає не лише тілесний, а й духовний аспект буття людини, котра екзистує у світі. Саме такий принцип спостерігаємо в романах С. Андрухович та Дж. Гарріс. Авторки творять художній світ своїх текстів крізь призму світовідчуження своїх персонажів, заміщуючи увагу на свідомість суб'єкта

твору. Обидва твори написані в першоособовій нарації, з використанням щоденникової форми письма, завдяки чому письменникам вдається актуалізувати спогади персонажів, надати творам сповідальної інтонації. Щоденник стає свідченням самоаналізу жіночих образів романів.

Роман С. Андрухович «Фелікс Австрія» написаний у формі щоденника Стефанії Чорненько, котра змалку виконує функції служниці в будинку доктора Ангера, а після його смерті працює на його доньку Аделью та її чоловіка. Для Стефи події та світ навколо наділені смисловою неоднозначністю, вона *«оволоділа мистецтвом бачити все тільки так, як їй зручно»* [1, с. 258], часто послуговувалася принципом: *«Не хочеш чути – не чуєш. Не хочеш бачити – не бачиш»* [1, с. 104]. Мотив ілюзорного сприйняття дійсності рухає сюжет роману «Фелікс Австрія». Так, на мить Стефанії здалося, що в отця Йосифа прокинулося до неї давнє почуття закоханості, яке в юності так і не реалізувалося через невдалий жарт Аделі. Зрештою, здатність Стефанії фантазувати і домислювати те, чого насправді немає, ледь не призвела до трагічного фіналу роману.

Роман Дж. Гарріс «Шоколад» скомпонований як фрагменти щоденникових записів відразу двох персонажів: головної героїні Віани та місцевого пастора – кюре Рено, котрі презентують різні моделі світосприйняття, тому й події роману сприймаються читачем із протилежних позицій. У романі присутні елементи магійного реалізму. Віана – відьма, як і її мати, тому вона бачить чужі думки, руками діагностує хвороби, вміє ворожити на картах і на шоколаді, відчуває стихії природи. Віана не відвідує і не визнає церкву, бо вона пригнічує свободу людини (*«Узагалі-то я давно вже пояснила все доньці – й про лицемірство церкви, і про полювання на відьом, про переслідування бурлак і людей іншої віри»*) [4, с. 66]). Кюре Рено презентує ту саму церкву в містечку, прагне наставити громаду *«на шлях істинний, збавити від гріха»*, хоч і сам колись здійснив найважчий гріх убивства, зробивши підпал кораблів бурлаків, які, на його думку, сіють розпусту і порушують спокій міста. Віанна для кюре є такою ж чужинкою, котра не дотримується усталених норм поведінки у громаді, а тому втілює зло, якого треба позбутися: *«Вона – лише один із проявів зла, проти яких я повинен боротися день у день. Але як подумаю про цю крамницю з ошатним навісом, що закликає до надмірності, що відвертає від віри...»* [4, с. 37]. Названі персонажі роману Дж. Гарріс відображають протилежні уявлення про поняття гріха й покути, добра і зла, які без-

посередньо стосуються метафізичної площини буття. Отже, суб'єктивізація, особливе сприйняття героїнями дійсності оприявнює в романах метафізичний вимір: в англійської авторки – через магію, а в української – через ілюзію, а відтак і концепт їжі, що для обох героїнь визначає їхнє буття, зміщується в метафізичну площину.

Мінливість буття, заміну понять чи зміну ролей у соціумі виявляє поетика карнавалу. Показово, що обидва романи розпочинаються картинками цих святкувань. У романі Дж. Гарріс карнавал відображає єство героїні, її волелюбність, яскравість, і водночас є метафорою її життя – такого ж мінливого і непередбачуваного, як вітер, який змінює напрям і кличе за собою. Її приятелька Арманда Вуазен з першого їх знайомства визначила: *«– Я знаю, яким вітром тебе занесло, – хитренько заявила вона. – Одразу відчула. Ти прийшла з карнавалом»* [4, с. 45]. З карнавалів починає свою історію Стефанія Чорненько в романі «Фелікс Австрія»: *«Нема спокою в цьому домі./ Особливо на зимові свята. Карнавал на карнавалі: бал техніків у театральній залі, перший «вовняний» вечір в Музичному товаристві ім. Монюшка, у казино – академічна вечірка, костюмований раут, який організував місцевий «Сокіл», і так на два місяці наперед»* [1, с. 7].

Т. Гундорова, досліджуючи карнавал у творчості українських постмодерністів, слушно зауважує, що він означає «велику гру, молодість та ілюзію свободи. Він виводив поза рамки тоталітарного простору та часу, себто поза рамки «фізики», і вводив у світ метафізичний, оскільки йшлося не лише про соціальну свободу, але й про духовне визволення, котре символізували мандри в інші світи й простори. <...> Сміх, пародія, гра відкривали неідентичність і неістинність існування тоталітарної людини, сигналізували про її трансформації та мутації, але й допомагали пережити рекреацію і звільнитися від комплексів» [5, с. 133]. Хоч Стефанія Чорненько і Віана Роше не є типовими представницями тоталітарної людини, бо ж історичний час обох творів не відповідає епосі радянського тоталітаризму, ці образи можемо віднести до тоталітарного типу особистості імпліцитно, якщо апелювати до таких її ознак, які присутні в характерах жінок: недостатня самокритичність, тиск соціуму і намагання йому протистояти тощо.

Свобода, як зовнішня, так і внутрішня, відіграє важливу роль і для Віанни, і для Стефи. Стефа, попри любов до Аделі, мріяла вирватися з дому Ангерів. Слова доктора перед смертю дівчина почула (чи не хотіла чути) не так, як було

насправді: відтоді вона знає, що вона мусить Аделі служити, бо вони з Аделею – «як два дерева, які сплелись стовбурами» [1, с. 137]. І лише прочитавши останній лист доктора, дівчина дізнається справжній сенс його слів: не «служити», а «лишити» Аделю повинна Стефа. Її кулінарний талант відкриває значні можливості для фінансової свободи: продавець риби Велвеле, з яким Стефа знайома з дитинства і який у неї закоханий, пропонує їй поїхати до Європи і відкрити там спільну справу.

Свобода визначає характер Віанни з роману «Шоколад». Змалку вона виросла в мандрах, бо вони з матір'ю постійно змінювали міста і країни. Віанна звикла жити без минулого і майбутнього, жити в моменті – тут і тепер. За допомогою свого кулінарного таланту вона також отримує фінансову незалежність, відкриває невеличку шоколадню і непогано облаштовується в містечку Ланске. Рецепти страв були для Віанни мапою її нових географічних відкриттів, дарували не лише смак їжі, а й смак нових країн, місць, в яких вони з матір'ю перебували: «У незримій кухні своєї уяви я готувала, дегустувала, експериментувала, поповнювала свою колекцію рецептів традиційними стравами тих місць, у які заводила нас дорога, вклеювала їх до свого альбому, немов світлини старих друзів. Вони надавали зміст моїм мандрам» [4, с. 337].

У романі «Фелікс Австрія» спостерігаємо типову для постмодерністського роману «актуалізацію й активізацію всього того, що було маргінальним, а тепер стало центральним», виявляє «заперечення опозиційного й ієрархічного принципів» [15, с. 33]. Стефа Чорненко живе в домі Петра і Аделі Сколиків, однак її статус служниці часом виходить за прийнятні межі: «Я не знаю, хто ти: сестра, служниця, мама, моя наглядачка?», – якимсь вигукує в розпачі Аделя [1, с. 274]. Дівчатка виросли разом і мають між собою дивний зв'язок («Ми з Аделею – не подруги, не сестри. Немає такого слова, що могло б описати зв'язок, яким ми живемо» [1, с. 48]), однак попри те Стефа потерпає від постійних принижень від Аделі. К. Толковець розглядає стосунки між цими жінками як «алюзію на співжиття українців та австрійців, поляків у монарший період» [19, с. 105].

Надмірну прив'язаність до Аделі, котру «хочеться берегти, пеленати, як дитину, годувати зі срібної ложечки. <...> закривати їй очі і вуха, коли стається щось таке, що може засмутити або налякати» [1, с. 28], Стефа відчуває змалку. Згодом ця дитяча гра з «рожевою лялею»,

якою бачила Аделю Стефа, переростає у пристрасне почуття: «<...> я вже маю кого любити, і любов моя така полум'яна, як той вогонь, якого теж вистачило колись на півміста, коли пожежа забрала наших з Аделею матерів. Моя любов неподільна, непорушна. Її не вистачить вже більше ні для кого» [1, с. 49]. Тому болісно сприйняла Стефа шлюб Аделі з Петром: «Ми з Аделею були разом задовго до його появи, ще від створення світу. Ще тоді, коли жоден змії не насмілювався вистромити з-під землі своєї підступної голови» [1, с. 37]. Відтак Стефа «перемогла спати до окремого ліжка, поступившись Петрові нагрітим місцем» [1, с. 37]. Образ Стефанії є маргінальним не лише через її ілюзії щодо світу, а й тому, що він витворений в дискурсі квір-культури.

Віана Роше з донькою в романі «Шоколад» також відрізняються серед жителів громади маленького містечка Ланске навіть зовнішнім виглядом: «Вони зо-о-овсім не такі. Про це легко здогадатися з першого погляду на їхнє вбрання, обличчя – надто бліді або надто смагляві? – волосся, усе в них не таке, чуже, невловимо незвичне» [4, с. 11–12]. Віана кидає виклик громаді в особі кюре Рейно, відкривши крамницю-шоколадню, що «торгує спокусами», «закликає до надмірності, що відвертає від віри» [4, с. 35, 37], бо ж парафіяни охочіше відвідують затишну крамничку, яка сяяла, «немов цукерка у золотаво-червоно-помаранчевому фантику на сліпуче-білому столі» [4, с. 34], ніж костел навпроти. Увага і повага громади зміщується з кюре на Віанну. Отож Стефа і Віанна своїм світосприйняттям, становищем, манерою поведінки не відповідають загальноприйнятим нормам суспільства. Так маргінальне стає центральним.

Для цих героїнь їжа набуває особливого сенсу: через неї жінки відчувають себе і світ навколо, розуміють інших людей. У романі «Фелікс Австрія» літературознавці розглядають їжу крізь призму психоаналізу, відзначаючи її «компенсаторну функцію, що має на меті витіснити небажані конфлікти, емоції чи роздуми у підсвідоме» [18, с. 71]. Або ж як чинник, через який відбувається процес самоусвідомлення персонажа: «приготування страви – час для усвідомлення Стефою свого “Я”, потреб власної душі», «внутрішній конфлікт, буря, що вирує в душі жінки, сублімується в процес приготування страви» [14, с. 58], «усі душевні порухи, внутрішні конфлікти дівчина сублімує в акт кулінарного мистецтва» [2, с. 84]. Отож їжа в романі «Фелікс Австрія» відкриває метафізичний горизонт буття для головної геро-

їні, адже її приготування є справжнім творчим процесом, в якому Стефі відкривається внутрішнє одкровення.

Творчістю і магією стає приготування солодошів для Віанни з роману Дж. Гарріс «Шоколад»: *«Приготуванням їжі я займаюся охоче. Кулінарне мистецтво – це те ж саме, що й чари. Я немов ворожу, вибираючи інгредієнти, змішуючи їх, подрібнюючи, заварюючи, розтовкуючи, приправляючи спеціями по рецептах із прадавніх кулінарних книг»* [4, с. 70]. Метафізичну площину концепту їжі в романах оприявнюють ключові категорії буття – життя і смерть. Їжа і її споживання здавна були важливими елементами ритуалів, пов'язаних із жертвоприношенням з метою здобути вічне життя. Так, американський вчений Д. Сатон, на прикладі грецької культури розглядає їжу як частину поминального ритуалу, де кулінарні практики є частиною спільного соціального/чуттєвого життя у громаді [22, с. 295]. Тому в язичництві і у християнстві їжа символізувала життя та безсмертя. Мотив застілля поширений у літературі та мистецтві, починаючи з часів античності, середньовіччя і аж до сучасності. Хоч він осмислювався митцями по-різному, однак семантика смерті – воскресіння тут завжди присутня. Саме таким сенсом сповнений бучний бенкет у заключних частинах романів С. Андрухович і Дж. Гарріс. Показово, що авторки подають детальний опис страв, меню, яке готують героїні: Стефа на уродини Аделі, а Віанна – для своєї приятельки Арманди, котру теж вважали відьмою через дар провидіння. Картини приготування їжі, якої аж надміру, аби всім вистачило, дають натяк на карнавальне дійство, де надлишок, що «уважався ознакою свята (застілля, карнавал) та раю як місць, де виповнюються земні бажання, згодом був представлений як соціальна утопія» [11, с. 55].

У романі С. Андрухович мотив життя і смерті відзначає Т. Калитенко: *«“Фелікс Австрія” подібний на танець еросу і танатосу, на естетське марево, пронизане поетикою потойбічного. Смерть обрамлює роман і виблискує посеред тексту чорними каменями. Така оздоба – потужна метафора, яку можна прив'язувати як до долі головних героїнь, так і до долі всієї Австрійської епохи»* [8]. Смерть у романі «Фелікс Австрія» присутня імпліцитно: трагікомічна ситуація, яку створила Стефа, оголосивши, що між Аделею та отцем Йосифом любовний зв'язок, ледь не призвела до смерті їмості, котра страждала на епілепсію і до того ж була вагітна. Такий трагікомізм характерний для постмодернізму, адже, за спо-

стереженням Г. Левченко, *«у постмодерній перспективі драматизм модерних “жіночих змагань” прямує до курйозів і пародійності, викликаючи швидше сміх чи подив, аніж співчуття»* [12, с. 148]. Так само двозначним є фінал твору: коли після свята в домі Аделі починається пожежа, читач сам має вирішити, чи вдалося жінкам врятуватися чи ні. Цікаво, історія Стефи починається з вогню, в якому згорів будинок і загинули її батьки, і ним же й закінчується.

Героїня роману «Шоколад» влаштовує розкішне свято зі стравами, напоями, подарунками і теплими дружніми розмовами, свято-прощання для своєї приятельки Арманди, котра добровільно вирішила піти з життя через свою хворобу. Тому їжа тут стає не просто атрибуту свята, а й елементом ритуалу переходу в інший стан буття для Арманди. Водночас образ дитини в романах символізує перемогу життя. Віанна, наче всім своїм єством заперечуючи смерть, що має настати, іде на поклик життя: *«У мені наростає щось могутнє, все єство затопляє несамовитість, у якій тонуть й моя самотність, і навіть скорбота за Армандою. Ще буде час віддатися суму. А поки я насолоджуюся простими чудесами. Лежу оголена на траві, поруч із затишним чоловіком, в обіймах безмежності, що охоплює мене як зовні, так і зсередини»* [4, с. 345]. Жінка відчуває, як в ній зароджується нове життя, *«майже знайоме відчуття чогось нового»* [4, с. 346]. Про вагітність Аделі, для котрої це стало справжнім дивом, після свята дізнається Стефа. Отож концепт їжі оприянює в романах мотиви смерті і життя.

Концепт їжі корелює в романах з феноменами щастя і любові, на що натякають назви творів: «Фелікс Австрія» (щаслива Австрія) було написано на плакатах, які розвішували по місту до дня святкування уродин «Найяснішого Цісаря». Шоколад у масовому інформаційному просторі традиційно асоціюється зі щастям, гормоном радості і т.п. Для героїні Дж. Гарріс щастя стає сенсом буття. Щастя – це єдине у що вірить Віанна: *«найголовніше на світі – це бути щасливим <...>. Щастя. Невимогливе, як келих шоколаду, або непросте, як серце. Гірке. Солодке. Сьогодення»* [4, с. 209]. Через їжу Віанна дарує людям щастя, а процес готування для неї – справжнє чаклунство: *«Мене ніхто не вчив готувати, я – кухар-самоучка, мій учитель – одержимість. Мати чаклувала над зіллями, я ж підняла перейняті в неї навички до нинішнього свого мистецтва»* [4, с. 336].

У романі С. Андрухович їжа є способом вияву безмежної любові Стефанії до Аделі та інших

людей, водночас через страви вона відчуває ставлення інших людей до себе: *«Коли ж гоцу своїм їдженням Аделю й Петра чи ще кого – то й сама стаю ароматною, як смажений часник, соковитою і солоною, як полядниця, гострою, як перець, делікатною, як молочний пудинг, жирною і ситною, як печена качка. Віддаю себе – і віддала б без лишку. Тільки б їли. Бо як не їдять, то стає тяжко й гірко: не хочуть мене, нехтують»* [1, с. 106]. Н. Мельник слушно відзначає, що *«приготування їжі для Стефи – це по-справжньому мистецький акт»* [14, с. 57]. Так само мистецтвом смаку і краси можна назвати приготування шоколаду героїнею Дж. Гарріс.

Через метафізичні категорії любові, щастя концепт їжі оприявнює в романах культурно-релігійні моделі, якими керуються головні персонажі: світорозуміння Стефи ґрунтується на християнській доктрині, Віанні – на язичницькій або поганській. Цікаво, що в обох творах увиразнює жіночі образи постаті священника. Отець Йосиф відкриває своїми бесідами для Стефи незвіданий світ, і вона починає бачити у служінні найвищий сенс свого життя: *«<...> життя – для того, щоб служити Богу. У цьому – найбільша радість і єдиний сенс. Людина – створена за образом і подобою Господа. Служачи людині, ти служиши Богові»* [1, с. 225]. Відтак, приготування їжі для Стефи виявляє її життєве призначення – служіння. Через служіння Стефа віддає свою любов, що влучно зауважив ще один знавець людських душ, протилежний до отця Йосифа, ілюзіоніст Торн: *«Любов буває неможливо носити в собі. Іноді вона важка, густа і темна, як віз із вугіллям <...>. Тоді мусиш драїти долівку, пуцувати скло, чистити срібло – так, панночко Чорненько? Аби якось то витримати, аби не вдушитись... А часом розпирає зсередини золотим світлом, пурханням пташиної зграї, вибухом шампана – і тоді мусиш пекти і варити, місити, готувати, різати, сікти, солити, завивати і скручувати, аби бодай трохи вивільнитись від того шаленства, від солодкого очманіння»* [1, с. 181–182].

Віанна з роману «Шоколад», вперше побачивши місцевого пастора кюре Франсіса Рейно, прийняла його за карнавальний образ Доктора Смерті, який часто випадав як Чорний чоловік на картах таро її матері, і якого вони так боялися. Кюре викликає у Віанні зовсім інші емоції, ніж священник для Стефи. Адже для матері Віанни Чорний чоловік був символом смерті, страху перед невідомим, від яких жінка рятувалася втечею, постійною зміною місця проживання. Тому зустрівши у своєму житті цю фігуру,

Віанна вирішує не тікати, а протистояти йому, бо ж вона вже стала дорослою і зрозуміла, що *«Чорний чоловік – вигадка <...>. Утілення страхів у образі карнавальної ляльки. Страшна казка, розказана на ніч. Страхаюча тінь у незнайомій кімнаті»* [4, с. 282]. Відтак, Віанна з перших днів у маленькому містечку Ланскне вирішує боротися за своє нове життя і щастя (*«Цього разу я не відступлюся від своєї мрії»* [4, с. 69]). Щастя-шоколад долає її страх перед Чорним чоловіком. Цим щастям вона прагне поділитися з іншими: *«Я продаю мрії, маленькі задоволення, солодкі нешкідливі спокуси, що скидають сонм святих на купу горішків та нуги...»* [4, с. 62–63].

Отож їжа, яку готують Стефа та Віанна, оприявнює розуміння ними сенсу життя: для Стефи – це служіння людям своєю працею, християнська смиренність, а для Віанни – це щастя, радість та втіха від земних насолод, гармонія з природою, відчуття свободи попри будь-які канонічні заборони, що сприймається священником як поганське світорозуміння. Концепт їжі в романах слугує образним відображенням цих двох культурно-релігійних моделей. Скажімо, шоколад у однойменному романі символізує давні язичницькі культи, це – *«гіркий еліксир життя»*, *«дух далеких часів, коли світ був обителлю варварів, дикунів. Какао-бобам поклонялися ще до приходу Христа – до того, як народився у Вифлеємі Адоніс і був принесений у жертву на Великдень Осіріс. Їм приписувалися магічні властивості. Наній з них потягували на сходах жертвних храмів; вони дарували несамолюбне блаженство, вкидали в шалений екстаз»* [4, с. 73].

Так само знаково, що в романі «Фелікс Австрія» Стефа на званий обід з отцем Йосифом готує лінів, адже на біблійних образах як євхаристичні символи інтерпретують вазу з молоком та рибу [9, с. 86]. Авторка детально зупиняється не лише на самому процесі приготування. Детально відтворено похід Стефи за линами, їхнє підгодовування, *«вбивство»*, приготування, і їхнє *«повернення»*, коли вона готову страву викидає через вікно *«просто в рясні потоки»* дощу. Після цього символічно прозвучали слова отця: *«Риба повернулась додому»* [4, с. 87]. Цей «шлях» риби «додому», повернення знову в ту саму стихію води, звідки вона вийшла, є метафорою колообігу самого життя людини, від народження до смерті.

Їжа в романах С. Андрухович і Дж. Гарріс стає тим маркером, який характеризує інших в очах героїнь. Стефа з роману «Фелікс Австрія» часто сприймає людей крізь призму їжі, а художні деталі портретів персонажів творяться за допомогою

густативів. Скажімо, Аделю Стефа описує так: «у вузькій ясно-блакитній сукні з високою талією, цукрово-солодка від фіалкової води» [1, с. 143]. Або ж ілюзіоніста Торна: «Його голос розтікався передпоєм, мов лінива патока; стікав шибами, скрапував на підлогу зі скісного сонячного проміння. Мені здалось навіть, я вгрузла в ньому мештами. Мов шовкопряд, ткав він навколо мене якусь солодку липку пастку» [1, с. 170].

Через різні солодощі «вгадує» вдачу своїх відвідувачів Віанна з роману «Шоколад»: «Я з легкістю читаю по їхніх очах і вустах: цій, із затаєною гіркотою в рисах, сподобаються мої пікантні апельсинові трубочки; он тій, з милою усмішкою, – абрикосові серденька з м'якою начинкою; дівчина зі скуйовдженим волоссям оцінить належним чином мандіани; а ця бадьора весела жінка – бразильський горіх у шоколаді. Для Гійома – вафлі в шоколаді; він їх акуратно з'їсть над блюдцем у своєму охайному холостяцькому будинку. Нарсіс любить трюфелі з подвійним вмістом шоколаду, а це значить, що за його суворою зовнішністю криється добре серце» [4, с. 62].

Ставлення до їжі також є засобом характеристики персонажа. Показово, що в романі «Шоколад» юре обмежує себе в їжі, дотримання посту для нього є способом духовного просвітління: «<...> я відчуваю, як завдяки пісній дієті очищаюся від скверни. Вітрина крамниці м'ясника наводить на мене жах; будь-який запах їжі сприймаю так гостро, що навіть голова паморочиться. Раптом зовсім перестав терпіти аромат свіжої випічки, що розноситься ранками з пекарні Пуату, харчевня на площі Боз-Ар смердить смаженим жиром, начебто пекельне пекло» [4, с. 77]. Натомість отець Йосип в романі «Фелікс Австрія» любить поласувати стравами, які готує Стефа.

Приготування стає для обох героїнь засобом самовираження, через кулінарію жінки проходять своєрідну ініціацію, знаходять себе у світі. Віанна розпрощалася зі своїми страхами, водночас виконавши свою місію, адже її шоколад повністю змінив містечко, яке «втратило свій забито-убогий вигляд, його заступило почуття глибокого задоволення й цілковитого достатку. Я розумію, що тепер я тут зайва» [4, с. 362]. Новий вітер з ароматами різних міст кличе Віанну в нові мандри. Стефа також здобуває свободу, стає вільною від Аделі, від своїх ілюзій і почуття провини, і ясно бачить картину свого щасливого майбутнього: «Ми з Велвеле станемо чудовими партнерами, ідеальними співниками. І ресторан назвемо моїм іменем. <...> Люди їстимуть мою їжу. Їм смакуватиме, вони будуть приводити до мене своїх рідних і друзів. Людей, яких я годуватиму, ставатиме дедалі більше» [1, с. 277].

Висновки. Отже, концепт їжі в романах С. Андрухович «Фелікс Австрія» та Дж. Гарріс «Шоколад» містить символічні сенси, які продукуються через світосприймання персонажів і оприявнюють філософсько-метафізичний дискурс творів. У романах їжа корелює з важливими метафізичними категоріями буття людини, такими як: свобода, життя, смерть, щастя, любов. Їжа актуалізує культурно-релігійні моделі в бутті головних героїнь: світо-розуміння Стефи ґрунтується на християнській доктрині, Віанни – на поганській. Кулінарія є для обох жінок засобом самовираження, допомагає подолати внутрішній страх і знайти своє місце у світі.

Компаративний та концептний аналіз художнього твору дає можливість глибше зрозуміти та інтерпретувати творчість письменника, його філософування, спосіб творення художньої картини світу, тому пропонується дослідження є перспективним і окреслює онтологічні вектори вивчення їжі в художньому творі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрухович С. Фелікс Австрія: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 288 с.
2. Бессмільна В. Его-стан дитини та мотив жертвоприношення у романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович. *Філологічні студії*. Вип. 13. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2022. С. 76–85.
3. Васьків М. «Людина є те, що вона їсть»: їжа в житті верховин (за творчістю Івана Чендея). *Науковий вісник Ужгородського університету: зб. наук. праць. Серія: Філологія; Соціальні комунікації*. Вип. 28. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. С. 51–54.
4. Гарріс Дж. Шоколад: роман; переклад з англ.. В. Полякова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. 368 с.
5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм [монографія]. Вид. 2-ге, випр. і допов. К.: Критика, 2013. 344 с.
6. Деркачова О. Їсти, (не)любити, (не)пам'ятати, (не)пробачати: гастрономічні вподобання героїв малої прози Івана Чендея. *Українська література: історичний досвід і перспективи*. № 3. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2024. С. 72–86.
7. Дмитренко В.І. Гастрономічний дискурс сучасної жіночої прози. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. № 2 (16). 2015. С. 77–80.

8. Калитенко Т. Велосипедна прогулянка 1900-м роком: новий роман Софії Андрухович. URL: <http://starylev.com.ua/club/article/velosypedna-progulyanka1900-m-rokom-novyuy-roman-sofiyi-andruhovich>
9. Клявза К. Богословська герменевтика ікони/ пер. з пол. О. Мандрика. Львів: Свічадо. 2009. 128 с.
10. Ковпик С. І. Поетика густативів у компаративному аспекті (на матеріалі української та зарубіжної сучасної прози) [монографія]. Вид. 2-ге доповнене. Кривий Ріг. 2021. 174 с.
11. Кропивко І.В. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір) [монографія]. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 524 с.
12. Левченко Г. Мармулядовий апокаліпсис або терапія постмодерном у романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Літературознавство*. 1(326). 2016. С. 145–152.
13. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / упоряд. Ю.І. Ковалів. Т. 1. К.: Академія. 2007. 624 с.
14. Мельник Н. Г. Приготування страви як засіб вираження амбівалентності жіночої душі (за романом Софії Андрухович «Фелікс Австрія»). *Комунікативний дискурс у полікультурному просторі: матеріали міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (Миколаїв, 6-7 жовтня 2017 р.)*. Миколаїв, 2017. С. 57–58.
15. Нестелєєв М. Лабіринти американського модернізму. Т. 1. К.: Темпора, 2023. 328 с.
16. Павличко С. Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського. *Павличко С. Теорія літератури / передм. М. Зубрицької*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 505–524.
17. Россі П. ЇСТИ. Потреба, бажання, одержимість. Львів: Вид-во Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2018. 152 с.
18. Телець Ю. Художня реалізація практики тілесного задоволення крізь призму гастики в сучасній українській прозі. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 8 (44). Vol. 2. С. 68–73.
19. Толковець К. В. До проблеми ідентичності в романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Том 1. С. 104–109.
20. Філоненко С. Література плюс кулінарія: формування нового жанру масового письменства. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 1. С. 141–151.
21. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. К.: Абрис, 2002. 744 с.
22. Sutton D. Eating with the Dead Ritual, Memory and a Gustemological Approach to Taste. *Food – Media – Senses*. Pp. 289–300. URL: https://www.researchgate.net/publication/375979051_Eating_with_the_Dead_Ritual_Memory_and_a_Gustemological_Approach_to_Taste